

УДК 373.5.091.212.12-057.874:077.5-042.72](045)
DOI: 10.24144/2524-0609.2020.47.130-136

Потьомкіна Нанулі Зурабівна
аспірантка
Харківська державна академія культури
м. Харків, Україна
potemkina.nanuli@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4269-3824>

ЗАЛЕЖНІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ ВІД ВІРТУАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ: ПОНЯТТЯ ТА ПОКАЗНИКИ

Анотація. У поданій статті актуалізується проблема залежності старшокласників від віртуальних соціальних мереж як наслідку стихійного впливу процесу кіберсоціалізації, відсутності цілісного реального «Я-образу» та домінування віртуальної складової в їх житті. Автор ставить за мету здійснення спроби до визначення ключового поняття дослідження – «залежність старшокласників від віртуальних соціальних мереж», а також обґрунтування та виокремлення основних показників, які уможливають розпізнавання залежного стану в особи 15-18 років, що навчається у старшій школі. Для реалізації поставленої мети застосовувалися методи аналізу та синтезу, узагальнення та систематизації. В результаті дослідження: було обґрунтовано методологічну основу понять «залежність» та «аддикція»; аналіз термінів «мережа» на філософському та «соціальна мережа» на міжгалузевому методологічному рівнях створив наукове підґрунтя для розкриття сутнісного значення «віртуальних соціальних мереж» та конкретизацію означеної дефініції, уточнення визначень «Інтернет-залежність» та «залежність від віртуальних соціальних мереж». Окрім того, виокремлення специфічних соціальних ознак, притаманних старшокласникам, схильним до залежного від віртуальних соціальних мереж стану дали змогу сформулювати визначення «залежності старшокласників від віртуальних соціальних мереж» як нав'язливу потребу осіб віком 15-18 років, які навчаються у старшій школі до безпідставно тривалого перебування у суспільних кіберструктурах, що призводить до деформації «Я-реального» та «Я-віртуального», відповідно до основних показників на когнітивному, мотиваційно-ціннісному, емоційно-вольовому та поведінковому рівнях.

Ключові слова: старшокласники; Інтернет-залежність; залежність від віртуальних соціальних мереж; залежність старшокласників від віртуальних соціальних мереж.

Вступ. Віртуальні соціальні мережі та Інтернет, доступ до яких він надає, мають беззаперечний ряд переваг для користувачів: відсутність часових, просторових та фізичних бар'єрів; полікультурність комунікації; оперативність інформаційного доступу; масове включення у глобальний простір тощо. Проте, всупереч позитиву, все більше усвідомлюється їх згубний вплив на кожну окрему людину та суспільство в цілому. У засобах масової комунікації віддзеркалено більшість з негативних наслідків: кібербулінг; порушення прав конфіденційності; кіберзлочини, пов'язані зі втручанням у приватне життя та загрозою особистій безпеці; шахрайсько-маніпулятивні махінації; цифрові атаки тощо. В умовах інтенсивного розвитку інформаційних технологій старшокласники є представниками нового унікального кібер-покоління, яке від народження користується цифровими можливостями кіберпростору, не уявляючи власне життя без віртуальної складової. Однак, саме вони постають найбільш вразливою та схильною до залежності від віртуальних соціальних мереж віковою категорією, оскільки: лише фрагментарно обізнані стосовно потенційних мережевих ризиків; неостаточне формування цілісного «Я-образу» через надмірне використання віртуальних соціальних мереж може спровокувати перебільшення «Я-віртуального»; криза самоідентифікації, самовизначення та притаманна соціальна активність, можуть призвести до занурення в Даркнет (від англ. Dark net - «Темна мережа») та кіберзлочинної поведінки. Таким чином, особливого значення при дослідженні залежності старшокласників від віртуальних соціальних мереж набуває проблема в гармонізації їх «Я-реального» та «Я-віртуального».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфічні психосоціальні вікові особливості старшокласників широко дослідили К. Абульханова-Слав-

ська, Л. Божович, Н. Заверико, І. Кон, С. Кузікова та ін. Трансформація соціального розвитку старшокласників в умовах переходу до інформаційного суспільства представлена в наукових працях вчених відповідно до провідних складників соціального розвитку даного віку: ціннісні орієнтації (Г. Баталіна, Д. Попова, С. Шандрук та ін.); морально-етичні принципи (Р. Ветров та ін.); самовизначення (Т. Цюман та ін.); лідерство (В. Ягоднікова та ін.); соціальність та кіберсоціальність (Н. Максимовська, А. Рижанова та ін.); громадянськість (Ю. Завалевський, М. Рудь, Т. Швець та ін.); культура спілкування (Р. Шулігіна та ін.) тощо. Поняття залежності та різні види аддиктивної поведінки молодого покоління розкриті Г. Золотовою, О. Єгоровим, Ц. Короленко, В. Оржеховською та ін. Інтернет-залежність, як феномен нової доби та негативний наслідок кіберсоціалізації є колом інтересів зарубіжних (М. Гріффітс (M. Griffiths), Р. Девіс (R. Davis), Д. Кус (D. Kuss), К. Янг (K. Young), О. Войскунський та ін.) та вітчизняних (К. Аймедов, О. Камінська, Н. Сергєєва, Х. Турецька та ін.) науковців. Актуалізацію значення поширення залежності від віртуальних соціальних мереж визнають здебільшого зарубіжні психологи М. Понтес (H. Pontes), Р. Роджерс (R. Rodgers), А. Руйдж (A. Rooij), З. Хусейн (Z. Hussain), А. Шортгер (A. Shorter) та ін., на жаль, вітчизняні науковці полишаються в ар'єргарді. Отже, вважаємо, що з'ясування теоретико-методологічних основ вивчення залежності старшокласників від віртуальних соціальних мереж в Україні сприятиме вдосконаленню основ соціальної роботи щодо вирішення цієї проблеми.

Метою статті є визначення поняття «залежність старшокласників від віртуальних соціальних мереж» та виділення ключових показників схильності до даного стану, спираючись на узагальнення зарубіжної та вітчизняної теорії Інтернет-залежності та специ-

фіку соціального розвитку учнів старшої школи інформаційної доби.

Застосовані методи дослідження: аналіз зарубіжних та вітчизняних джерел з проблеми; систематизація й узагальнення досвіду визначення понять «залежність» та «аддикція» у медицині, соціології, політології, психології та в соціальній роботі; синтез специфічних соціальних ознак, притаманних старшокласникам, схильним до залежного від віртуальних соціальних мереж стану; обґрунтування поняття «залежність старшокласників від віртуальних соціальних мереж»; систематизація показників залежності старшокласників від віртуальних соціальних мереж.

Виклад основного матеріалу. Методологічною основою для визначення поняття «залежність від віртуальних соціальних мереж» є розкриття та доведення змісту терміноутворюючих його складників. Насамперед, слід уточнити на міжгалузевому методологічному рівні відмінність у семантиці ключових понять «залежність» та «аддикція», які у науковій практиці зазвичай використовують як синоніми. Відтак, слово «аддикція» англійського походження (англ. «addiction») в перекладі означає «звичку психологічну або фізіологічну залежність від речовини або діяльності, майже не підвладну контролю» [1, с. 12]. Звертаючись до досліджень медиків та психотерапевтів Н. Дмитрієвої та Ц. Короленка, психолог В. Бузова характеризує аддиктивну поведінку (похідна від стану аддикції) як прагнення відходу від реальності за допомогою зміни свого психічного стану, внаслідок відкладання наявної проблеми «на потім» [2]. Подібні деструктивні зміни потребують не просто відповідного психотерапевтичного впливу [3, с. 23], а й певного медичного лікування. На наш погляд, зважаючи на визначення терміну «аддикція» та глибину протікання цього процесу, аддиктивний стан особистості потребує корекції та системної допомоги саме медиків, наркологів, психологів тощо. Тимчасом, на позначення терміну «залежність» в англійській мові у науковому колі здебільшого використовують слово «dependence», у значенні «перебування під чийось впливом, зв'язок з чим-небудь; зумовленість чого-небудь певними обставинами, причинами тощо; стійка звичка до чого-небудь» [4, с. 283].

На наш погляд, узагальнення результатів аналізу даного поняття різними фахівцями дає підстави для висновку, що специфіка «залежності» від «аддикції» полягає саме у профілактичній, а не в корекційній діяльності, як інструменту подолання проблеми. Розглядаючи поняття «залежність», цінними, на нашу думку, є: 1) медико-психологічний аспект [5, с. 381-382], який розкриває фізичні та психічні прояви нав'язливої потреби як наслідку вживання різноманітних речовин, що спочатку слугують засобами для принесення задоволення, а згодом – як уникнення дискомфорту; 2) соціологічний погляд, котрий акцентує увагу на нав'язливій потребі як уникненні відповідальності вирішення власних соціальних проблем [6, с. 81-82]; 3) з політичного аспекту, політична залежність [7, с. 393-394] розкривається в стані незрілості духовного життя, що зумовлює перекидання соціальної відповідальності на інших; 4) у соціальній роботі [8, с. 188], зважається на провідні соціокультурні та індивідуальні чинники залежності, що постають як ментальні та емоційні прояви надмірної прив'язаності соціального суб'єкта до чогось або когось та є ключовими у формуванні нав'язливої потреби. Ґрунтуючись на цих методологічних підвалинах, на наш погляд, «залежність» є нав'язливою

потребою соціального суб'єкта здійснювати певні дії та/або стійка звичка до чогось, як результат духовної незрілості, розбалансованості емоційно-вольового стану, стабільності мотивації уникнення проблем, страху перед невдачею тощо особистості.

Дослідження зарубіжних науковців [9] попереднього індустріального періоду стосовно різновидів залежностей свідчать про тенденцію до виокремлення хімічного (звичка до вживання алкоголю, наркотиків та подібних хімічних речовин) та поведінкового (нав'язлива потреба до шопінгу, азартних ігор; німфоманія та ін.) видів залежності. Очевидно, що подібна класифікація є природною та обґрунтованою для минулого індустріального типу суспільства з характерним для нього процесом соціалізації та традиційними наслідками стихійного негативного її протікання (алкоголізм, наркоманія, проституція тощо). Відповідно, варто врахувати, що нова інформаційна доба з її бурхливою модернізацією, розвитком інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та кіберсоціалізацією як різновиду соціалізації (детально див. [10]), сприяють появі принципово нових видів залежностей, що впливають на сучасні класифікації залежностей. Наприклад, О. Єгоров, хоча і використовує термін «аддикція», пропонує, на наш погляд, класифікацію нехімічних залежностей: «патологічний потяг до азартних ігор (гемблінг); еротичні аддикції, які включають любовні та сексуальні аддикції; соціально прийнятні аддикції (роботоголізм, спортивні аддикції, аддикція відносин, комп'ютерний шопінг, релігійна аддикція); технологічні аддикції (Інтернет-аддикції, гаджетоманія, телевізійна аддикція, тамагочі-аддикція та ін.); харчові аддикції (булімія, анорексія)» [11]. Подібного погляду дотримується й А. Маркс (I. Marks), розглядаючи технологічну залежність як підмножину поведінкових залежностей, доводячи їх схожість відповідно основним компонентам останніх (виразність, зміна настрою, конфлікт та рецидив) [12]. Доречним буде зауважити, що М. Гріффітс пропонує окремо виділяти технологічний вид залежностей, який операційно виглядає як поведінкові залежності, проте передбачає взаємодію людини та технічного об'єкта [13; 14]. Розкриваючи зміст даного виду, автор пропонує пасивний (телебачення, перегляд відео на YouTube тощо) та активний (комп'ютерні ігри, чати тощо) підвиди, аргументуючи, що при цьому, кожен містить додаткові стимулюючі та підсилюючі функції, які можуть сприяти просуванню до звикання та нав'язливого потягу [13]. Доцільною вважаємо думку В. Бузової, яка, відповідно до медичної парадигми, стверджує, що початок будь-якої залежності обумовлено фіксацією на аддиктивному агенті у супроводі з приємними почуттями (ейфорія, психічна релаксація, відчуття «зльоту», почуття безтурботності, посилення уяви, почуття свободи) [3].

Аналіз зарубіжної теорії дозволяє припустити, що науковці М. Гріффітс, Д. Кус, А. Руйдж, Дж. Шортер та ін. [14] схильні вважати, що теоретично будь-який вид діяльності, яким індивід надмірно захоплюється в реальному житті може бути реалізований опосередковано технічними засобами, набувши симптомів, подібних до хімічних аддикцій. Відтак, доречною є думка В. Бузової [2], що потенційними аддиктогенними властивостями володіє майже усе довкола, адже приносить людині задоволення, та, як наслідок може стати причиною розвитку залежності, оскільки постійне прагнення людини уникнути проблем є загальнолюдською особливістю. З цієї причини, логічним буде зауваження, що подібними видами нехімічних залежностей пронизане усе су-

часне інформаційне суспільство. Отже, актуальності набуває теза Н. Бутрової та О. Цариценцевої [15] щодо Інтернету та нових можливостей не тільки для спілкування та створення внутрішньосоціальної взаємодії при побудові міжособистісних мереж, як це відмічав М. Кастельс [16, с. 7], але й у продукуванні особливого соціокультурного простору, в рамках якого особистість має змогу бути залученою в нові та недоступні до цього види діяльності. В. Бутова [2] виділила особливості Інтернету, які ми уточнили та доповнили: необмежений доступ майже до будь-якої інформації; надособистісна природа міжособистісних взаємин; анонімність соціальних інтеракцій; мультирольова реалізація ідентичності; вуаеристичний аспект віртуальної соціальної взаємодії; впевненість у власній приватності; відчуття необмеженості влади коштам удаваної безкарності; доступ до безлічі користувачів з відсутністю необхідності утримувати їх увагу та будувати тривалі складні взаємини; нові можливості для комунікації в різних віртуальних соціальних групах, що дають змогу створити бажаний соціальний статус та відчуття себе частиною групи. Здійснений аналіз дає змогу підсумувати, що Інтернет, маючи ряд ключових особливостей постає не тільки унікальним віртуальним середовищем, а й своєрідним тригером для підсилення та перенесення реальних залежностей у кіберпростір. Таким чином, на наш погляд, «*Інтернет-залежність*» – це *нав'язлива потреба соціального суб'єкта здійснювати певні дії для реалізації та/або компенсації реальних соціальних проблем за рахунок надмірної віртуальної активності у кіберпросторі, яка може призвести до деформації реального «Я» через гіперболізацію значення віртуального «Я», через заміщення реального фіктивним «Я» тощо.*

Серед існуючих класифікацій Інтернет-залежності (О. Войскунський, О. Камінська, М. Гріффітс, К. Янг та ін.) найбільш ґрунтовною, на наш погляд, є перша, запропонована К. Янг [17] класифікація, яка орієнтується на домінуючий вид діяльності особистості в Мережі. Окремо зауважимо, що представлений нижче поділ, нами деталізовано сучасними видами мережевої активності користувачів кіберпростору: 1) кіберсексуальна залежність («*cybersexual addiction*») – кіберпорно, секстинг (від англ. «*sexting*»), тобто обмін між користувачами особистим медіаконтентом інтимного змісту, кіберсекс тощо; 2) Інтернет зневолодіння («*Net compulsions*») – азартні ігри в Інтернеті (гемблінг від англ. «*gambling*»), патологічний шопінг або щоденна торгівля; 3) інформаційне перевантаження («*information overload*») від нав'язливого Інтернет-серфінгу або безцільного пошуку у базах даних будь-якої інформації; 4) залежність від кіберстосунків («*cyber-relationship addiction*»), або надмірне захоплення віртуальними соціальними мережами; 5) залежність від Інтернет-ігор («*Internet Gaming Disorder*» IAD), яка полягає у нав'язливій грі в комп'ютерні ігри у мережевому співтоваристві. Втім, беззаперечним, на наш погляд, є твердження М. Гріффітса [14], який підкреслює, що більшість надмірних користувачів не є залежними від Інтернету насправді, а лише використовують Інтернет як засіб для розпалювання інших залежностей.

Продовжуючи аналіз, вважаємо за необхідне зупинитися на сутнісних особливостях віртуальних соціальних мереж як Інтернет-продукту, методологічною основою яких, на нашу думку, є «соціальні мережі» (в загальному концепті соціологічної теорії), а саме певні суспільні структури, утворені індивідами або організаціями у віртуальному просторі та упо-

рядковані за допомогою технічного сервісу. На філософському методологічному рівні поняття «мережа» (англ. аналог «*network*») означає «сукупність однорідних об'єктів (заклади, підприємства тощо) або яких-небудь шляхів, ліній зв'язку, каналів та ін., розташованих на певній території» [18, с. 674]. Окрім того, мережі можуть утворювати ієрархію, об'єднуючись з іншими членами загальнішої мережі. Щодо ідеї «соціальних мереж», то вона належить Ф. Тьонні та Е. Дюркгейму (кін. XIX ст.). З соціологічного погляду на міжгалузевому методологічному рівні «соціальна мережа» (англ. аналог «*social network*») представляє суспільну структуру, утворену індивідами або організаціями, яка через соціальні взаємовідносини відображає їх різноманітні зв'язки (від випадкових знайомств до тісних родинних зв'язків). Орієнтуючись на міжкультурні та антропологічні дослідження, Ю. Харрари [19] посилається на «число Данбара» – 150 осіб, як показник максимального оптимального розміру соціальної мережі, при якому її члени спроможні розпізнавати та відстежувати емоційні стани інших. Зрештою, термін «соціальна мережа» для позначення саме Інтернет-ресурсу, було введено в обіг у 1954 році англоавстралійським соціальним антропологом Дж. Барнсом (J. Barnes) [20]. Зауважимо, що сьогодні й досі не відбулася уніфікація терміну для визначення соціальних мереж у кіберпросторі. Так, в іноземних джерелах використовують терміни «соціальна мережа» («*social network*»), «соціальні Інтернет-сайти» («*Social networking sites* (SNSs)») та «соціальні медіа сайти» («*social media site*») на позначення веб-сервісів, які дозволяють користувачам активно взаємодіяти (обмін інформацією будь-якого типу, співпраця, об'єднання у групи тощо) між собою за принципом суспільної структури завдяки технічним особливостям даного сервісу. З метою уникнення непорозуміння та неясності у визначенні, вважаємо за необхідне у подальшому дослідженні використовувати формулювання «*віртуальна соціальна мережа*» (ВСМ), тобто *суспільна кіберструктура, побудована користувачами (приватні аккаунти реальних осіб), які зареєстровані в інтерактивному багатокористувацькому Інтернет-сервісі.* Де: суспільні кіберструктури передбачають соціальні взаємовідносини користувачів, які поділяють загальну систему цінностей (інтереси, потреби та бажання) та правила поведінки, які регламентують діяльність соціальних суб'єктів у кіберпросторі; Інтернет-сервіс (веб-сервіс) передбачає техніко-технологічні можливості даного сервісу. Задля ясності в окресленому питанні, вважаємо за необхідне відмежувати віртуальні соціальні мережі (Фейсбук, Інстаграм, Твіттер та ін.) від месенджерів (Вайбер, Фейсбук месенджер, Ватсап та ін.), які все більше набувають ознак віртуальної соціальної мережі (групові чати, відеовзаємодія онлайн тощо). Здійснюючи поділ відповідно основній меті Інтернет-ресурсу, можна простежити принципову різницю: основний функціонал месенджерів полягає в обміні медіаконтентом (текстові повідомлення, фотографії, відео, аудіозаписи та ін.), для групових чатів тощо; якщо ж сайт/програма націлені, в першу чергу, на створення індивідуального профілю (тобто віртуальна самоідентифікація користувача) та побудову соціальних відносин між користувачами (створення списку друзів, долучення до різних груп, перегляд медіаконтенту тощо), то це віртуальна соціальна мережа.

За твердженням Д. Бойда (D. Boyd) та Н. Еллісон (N. Ellison) [21], ключовими відмінними рисами віртуальних соціальних мереж є: 1) самопрезентація (профіль, блог, сторіз та ін.); 2) комунікація (внутріш-

ня пошта, коментарі, форуми, підписки, пости та ін.); 3) кооперація (груповий блог, форум, відкритий чат, зустрічі та ін.); 4) соціалізація (система «друзів» і «груп» та ін.). Враховуючи це, вважаємо, що сучасні ВСМ експонують процес соціальної взаємодії користувачів віртуальної реальності на якісно новий рівень завдяки цілому ряду техніко-функціональних можливостей сервісів для створення виняткових мультимедійних продуктів, які б відображали реальні потреби та особливості соціального суб'єкта: презентації унікального профілю; безмежна кількість мультимедійної інформації будь-якої тематики та змісту у лінійній (аудіо- та відеозаписи) та нелінійній (онлайн комп'ютерні ігри) подачі; онлайн-трансляції (прямий ефір); інтерактивні опитувальники; реєстрація за допомогою номеру телефону чи за адресою поштової скриньки; автосинхронізація даних на всіх пристроях; розширення та визначення геолокацій тощо. Завдяки окресленим можливостям кількість користувачів глобальних віртуальних мереж зростає в геометричній прогресії щогодини. Однак, окрім наявних позитивних переваг мережевого життя, існує ряд негативних проявів серед яких, на наш погляд, найбільш ризикованим сьогодні є залежність від віртуальних соціальних мереж.

Досліджуючи залежність від віртуальних соціальних мереж, сьогодні науковці (О. Белінська та А. Жичкіна [22], В. Бутова [2], Х. Турецька [23] та ін.) здебільшого акцентують увагу на психологічних особливостях віртуального середовища, що відображають специфіку саме віртуальної комунікації: 1) анонімність, яка дозволяє конструювати альтернативні віртуальні «Я», відмінні від реального образу, надаючи можливість користувачу оприлюднювати недостовірну інформацію про себе у своєму профілі; 2) фізична непередставленість соціального суб'єкта, яка, поєднуючись з попередньою особливістю, надає можливість співрозмовникам змінити невідповідність статі, віку, зовнішності, соціального статусу тощо, спотворивши свій реальний образ; 3) відсутність невербальної інформації, яка компенсується «механізмами стереотипізації та проєкції» [23, с. 39]; 4) нерегламентованість поведінки, або ж відсутність мережевого етикету та кіберкультури, які підтримують не тільки спроби видати себе за іншу людину, а й призводять до реалізації сценаріїв протиправної поведінки (зухвалі образи, зневага до інших користувачів кіберпростору, кібербулінг тощо); 5) зниження психологічного й соціального ризику в процесі спілкування та побудову взаємовідносин, які є наслідком анонімності та безкарності за будь-яку діяльність в рамках мережевої активності. Відповідно до окреслених якостей віртуальних соціальних мереж, вважаємо за необхідне уточнити поняття, запропонувавши власне більш розгорнуте трактування: *«залежність від віртуальних соціальних мереж» – вид Інтернет-залежності, який передбачає нав'язливу потребу соціального суб'єкта до безпідставного збільшення часу перебування у суспільних кіберструктурах, за рахунок витіснення потреби безпосередньої соціальної інтеракції в реальному житті, заміщення реального соціального «Я» мультирольовою віртуальною самопрезентацією, зростання кібердевіації внаслідок відчуття анонімності та відносної безкарності.* Загроза соціального розвитку особистості у залежності призводить до необхідності в її профілактиці, особливо серед тих вікових груп, які знаходяться на етапі формування духовної зрілості, а саме – учні старшої школи.

Старшокласники, як специфічна соціальна група широко висвітлені в наших статтях ([24; 25]) тому,

підсумовуючи наукові тези публікацій, виокремимо основні аспекти соціального розвитку старшокласників в умовах інформаційного суспільства, які є показовими для нашого дослідження: становлення образу «Я» та соціальної суб'єктності; розвиток самоідентичності; інтенсифікація розвитку емоційно-вольових якостей; потреба у самопрезентації та самореалізації; розбудова системи ціннісних орієнтацій. Узагальнюючи зарубіжну теорію (З. Хусейн та М. Понтес [26], К. Янг [17] та ін.) стосовно передумов та внутрішньособистісних психологічних факторів, які можуть спровокувати виникнення залежності від віртуальних соціальних мереж саме у молодого покоління, відзначимо найбільш соціально направлені: 1) соціальна тривожність; 2) незадоволеність власним життям та низька самооцінка; 3) проблеми внутрішньосімейної взаємодії, обумовленої низьким рівнем функціонування сім'ї; 4) розлад дефіциту уваги та гіперактивності; 5) погане емоційне самопочуття наближене до депресивного стану; 6) посилений академічний стрес із зниженням академічної успішності; 7) імпульсивна поведінка, яка зазвичай обумовлена страхом відмови та потребою у схваленні; 8) інтроверсія, схильність до перебування на самоті, труднощі у вербалізації, тобто у словесному описі свого стану.

Спираючись на специфічні якості ВСМ та вирішальні новоутворення соціального розвитку учнів старшої школи, маємо змогу виокремити змістовну характеристику потреб, які в гіперболізованій формі можуть призвести до залежності старшокласників від віртуальних соціальних мереж: по-перше, самопрезентація через створення індивідуального профілю (аккаунт), в якому розміщується інформація про користувача (ім'я, місце народження, навчання, проживання, улюблені справи, місця відпочинку тощо) з метою демонстрації власної індивідуальності, підсилення відчуття соціальної приналежності (участь у челенджах, очікування лайків та коментарів тощо) до групи (віртуальної спільноти); по-друге, взаємодія з іншими користувачами (доступ до перегляду профілів один одного, приватне листування, коментарі до публікацій, підписки, пости та ін.); по-третє, можливість досягнення спільної мети об'єднавшись у групи (пошук друзів, ведення групового блогу, форум, створення груп за інтересами, призначення відкритих зустрічей, участь чи впровадження челенджів та ін.); по-четверте, обмін мультимедійною інформацією (посилання на сайти, медіафайли, актуальні новини тощо); по-п'яте, можливість створення віртуальної ідентичності, яка відрізняється від реального соціального «Я». Окреслене коло особливостей дає змогу сформулювати поняття *«залежність старшокласників від віртуальних соціальних мереж», як нав'язливу потребу осіб віком 15-18 років, які навчаються у старшій школі до безпідставного тривалого перебування у суспільних кіберструктурах, що призводить до деформації «Я-реального» та «Я-віртуального»:* на когнітивному рівні (знання про переваги реальних взаємовідносин щодо соціального розвитку «Я», знання про можливість «Я-віртуального» у вдосконаленні «Я-реального»; знання про загрози кібервзаємовідносин стосовно розвитку «Я-реального», знання про можливість «Я-віртуального» у деформації «Я-реального»); на мотиваційно-ціннісному рівні (прийняття та критичне ставлення до «Я-реального», цінування соціально-позитивних проявів «Я-реального»; критичне ставлення до «Я-віртуального», цінування соціально-позитивних проявів «Я-віртуального»); на емоційно-вольовому рівні (наполегливість у вирішенні

проблем реальних взаємовідносин (друзі, родина, представники школи тощо), відсутність страху невдачі реальних взаємовідносин; наполегливість щодо відмови від домінування віртуальних взаємовідносин заради реальних, відсутність компенсації страху невдачі реальних взаємовідносин через віртуальні; на поведінковому рівні (прекрасинація до реальних взаємовідносин; підкорення віртуальних взаємовідносин реальними).

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Таким чином, здійснений в статті аналіз дозволяє зробити такі висновки: 1) методологічна основа для розмежування понять «залежність» та «аддикція» полягає в глибині та характері протікання залежного стану; 2) методологічну основу для обґрунтування існування віртуальних соціальних мереж, доступ до яких надає Інтернет та сучасні ІКТ, складають соціальні мережі, тобто суспільні структури, які складають розгалужену мережу взаємопов'язаних суб'єктів у кіберпросторі; 3) поняття «залежність старшокласників від віртуальних соціальних мереж» полягає в нав'язливій потребі осіб віком 15-18 років, які навчаються у старшій школі до безпідставно тривалого перебування у суспільних кіберструктурах, що призводить до деформації «Я-реального» та «Я-віртуального»; 4) показники залежності стар-

шокласників від віртуальних соціальних мереж: на когнітивному рівні - знання про переваги реальних взаємовідносин щодо соціального розвитку «Я», знання про можливості «Я-віртуального» у вдосконаленні «Я-реального»; знання про загрози кібервзаємовідносин стосовно розвитку «Я-реального», знання про можливість «Я-реального» у деформації «Я-реального»; мотиваційно-ціннісному рівні - прийняття та критичне ставлення до «Я-реального», цінування соціально-позитивних проявів «Я-реального»; критичне ставлення до «Я-віртуального», цінування соціально-позитивних проявів «Я-віртуального», емоційно-вольовому - наполегливість у вирішенні проблем реальних взаємовідносин (друзі, родина, представники школи тощо), відсутність страху невдачі реальних взаємовідносин; наполегливість щодо відмови від домінування віртуальних взаємовідносин заради реальних, відсутність компенсації страху невдачі реальних взаємовідносин через віртуальні, та на поведінковому рівні - прекрасинація до реальних взаємовідносин; підкорення віртуальних взаємовідносин реальними.

Подальші наукові розвідки щодо означеної проблеми вважаємо доцільними у напрямку розробки соціально-педагогічної програми профілактики залежності старшокласників від віртуальних соціальних мереж.

Список використаної літератури

1. Англо-русский медицинский энциклопедический словарь / уклад. и глав. ред. А.Г. Чучалин, Э.Г. Улумбеков, О.К. Поздеев. Москва: ГЭОТАР, 1995. 717 с.
2. Бутова В.А. Социально-психологические аспекты интернет-зависимости. URL: <http://cyberpsy.ru/articles/burova-internet-addiction/> (дата звернення: 11.08.2018)
3. Бутова В.А. Интернет зависимость в медицинской парадигме. URL: <http://cyberpsy.ru/articles/burova-internet-addiction-medical-paradigm> (дата звернення: 12.00.2018)
4. Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник: А-Я / уклад. та голов. ред. Л.І. Перух, І.М. Головкин. Київ: ВСВ, Медицина, 2015. 968 с.
5. Червяк П.І. Медична енциклопедія. 3-тє вид., допов. Київ: Просвіта, 2012. 1504 с.
6. Социологический энциклопедический словарь. На русском, англ., франц. и чешском языках / ред и коорд. Г.В. Осипов. Москва: ИНФАН-НОРМА, 1998. 488с.
7. Семигин Г.Ю. Политическая энциклопедия в 2 т. Т.1. Москва: Мысль, 2000. 750 с.
8. Соціальна робота: короткий енциклопедичний словник / редкол.: В.П. Андрущенко та ін. Київ: ДЦССМ, 2002. 536 с.
9. Brown R.I.F. Some contributions of the study of gambling to the study of other addictions. *Gambling Behavior and Problem Gambling. Reno: University of Nevada Press.* 1993. P.241-272.
- 10.Потьомкіна Н.З. Кіберсоціалізація юні: соціально-педагогічний підхід. *Social Work and Education.* 2019. Vol.6. No.3. P. 269-284.
- 11.Егоров А. Социально приемлимые аддикции. URL: <https://www.narcom.ru/cabinet/online/109.html> (дата обраш.: 2005)
- 12.Marks I. Non-chemical (behaviorial) addictions. *British Journal of Addiction.* 1990. Vol.85. P.1389-1394.
- 13.Griffiths M., Widyanto L. Internet Addiction: Does It Really Exist? *Psychology and the Internet: Intrapersonal, Interpersonal and Transpersonal Applications.* New York: Academic Press. 1998. PP.61-75.
- 14.Kuss, D.J., Rooij G.W., Shorter A., Griffiths M.D. [and others]. Internet addiction in adolescents: Prevalence and risk factors. *Computers in Human Behavior.* 2013. Vol.29 (5). P.1987-1996.
- 15.Бутова В.А., Цариценцева О.П. Содержание образа «Я-виртуальное» пользователей Интернета (на примере юношеского возраста). Научно-методический электронный журнал «Концепт», 2014. № 12 (декабрь). С.76-80.
- 16.Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе: пер. с англ. Екатеринбург: У-Фактория, 2004. 328 с.
- 17.Young K. The research and controversy surrounding Internet addiction. *Cyberpsychology and Behavior.* 1999. Vol.2. P.381-383.
- 18.Словник української мови: в 11 томах./ редкол. І.К. Білодід [та ін.]. Т.4. Київ: Наук.думка, 1970. 840 с.
- 19.Харари Ю.Н. Sapiens. Краткая история человечества: пер. с англ. Москва: Синдбад, 2019. 520 с.
- 20.Barnes J. Class and committees in a Norwegian island parish. *Human Relations,* 1954. 7, 39-58.
- 21.Boyd D., Ellison N. Social Network Sites: Definition, History and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication.* 2008. Vol.13. P.210-230.
- 22.Жичкина А.Е., Белинская Е.П. Самопрезентация в виртуальной коммуникации и особенности идентичности подростков-пользователей Интернета. *Труды по социологии образования.* 2000. Т.5. №7. С.431-460.
- 23.Турецька Х. Особистісна ідентичність схильних до Інтернет-залежності осіб: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2011. 225 с.
- 24.Потьомкіна Н.З. Профілактика залежності старшокласників від соціальних мереж: зарубіжний досвід. *Danish Scientific Journal.* 2020. Vol.2. No. 32. P.57-64.
- 25.Potomkina N. High school students' addiction from social networks and social-pedagogical prevention tendencies (Залежність старшокласників від соціальних мереж та тенденції соціально-педагогічної профілактики). *The scientific heritage.* 2020. No. 45. №.7. PP.55-60.
- 26.Hussain Z., Pontes H. Personality, Internet Addiction, and Other Technological Addictions: A Psychological Examination of Personality Traits and Technological Addictions. 2018. PP.45-71. URL: https://www.researchgate.net/publication/321137871_Personality_internet_addiction_and_other_technological_addictions_A_psychological_examination_of_personality_traits_and_technological_addictions. <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-3477-8.ch003>

References

1. Chuchalyn, A.H., Ulumbekov, E.H., & Pozdeev, O.K. (Eds.). (1995). *Anhlo-russkyy medytsynskyy éntsyklopedycheskyy slovar* [English-Russian Medical Encyclopedic Dictionary]. HEOTAR. [in Russian].
2. Burova, V.A. (2018). *Sotsyal'no-psykhologicheskyye aspekty internet-zavisymosti* [Socio-psychological aspects of Internet addiction]. URL: <http://cyberpsy.ru/articles/burova-internet-addiction/>. [in Russian].
3. Burova, V.A. (2018). *Internet zavisymost' v medytsynskoi paradigme* [Internet addiction in the medical paradigm]. URL: <http://cyberpsy.ru/articles/burova-internet-addiction-medical-paradigm/>. [in Russian].
4. Perukh, L.I., & Holovko, I.M. (Rds.). (2015). *Ukrayins'ko-latyns'ko-anhliys'kyy medychyny entsyklopedychnyy slovnyk: A-Ya* [Ukrainian-Latin-English medical encyclopedic dictionary: A-Z]. VSV, Medytsyna. [in Ukrainian].
5. Chervyak, P.I. (2012). *Medychna entsyklopediya* [Medical encyclopedia]. Prosvita. [in Ukrainian].
6. Ospov, H.V. (Ed.). (1998). *Sotsiologicheskii éntsyklopedicheskii slovar'. Na russkom, angl., frants. y cheshskom yazykakh.* [Sociological encyclopedic dictionary. In Russian, English, French and Czech]. INFAM-NORMA. [in Ukrainian].
7. Semyhyn, H.Yu. (2000). *Politycheskaya éntsyklopediya v 2 t. T.1.* [Political encyclopedia in 2 vol. Vol. 1.]. Mysl. [in Russian].
8. Andrushchenko, V.P. (Ed.). (2002). *Sotsial'na robota: korotkyy entsyklopedychnyy slovnyk* [Social work: a short encyclopedic dictionary]. DTSSSM. [in Ukrainian].
9. Brown R.I.F. (1993). Some contributions of the study of gambling to the study of other addictions. *Gambling Behavior and Problem Gambling. Reno: University of Nevada Press, 241–272.*
10. Potomkina, N.Z. (2019). *Kybersotsializatsiya yuni: sotsial'no-pedahohichnyy pidkhid* [Young people Cybersocialization: socio-pedagogical approach]. *Social Work and Education*, 6(3), 269-284. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.19.3.5>. [in Ukrainian].
11. Ehorov A. (2005). *Sotsyal'no pryemlymye addyktssyy* [Socially acceptable addictions]. URL: <https://www.narcom.ru/cabinet/online/109.html>. [in Russian].
12. Marks, I. (1990). Non-chemical (behaviorial) addictions. *British Journal of Addiction*, 85, 1389–1394. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.1990.tb01618.x>
13. Griffiths, M., & Widyanto, L. (1998). Internet Addiction: Does It Really Exist? Psychology and the Internet: Intrapersonal, Interpersonal and Transpersonal Applications. *New York: Academic Press. 61-75.*
14. Kuss, D.J., Rooij, G.W., Shorter, A., & Griffiths, M.D. (2013). Internet addiction in adolescents: Prevalence and risk factors. *Computers in Human Behavior*, 29(5), 1987–1996. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.04.002>
15. Butrova, N.N., & Tsarytsentseva O.P. (2014). *Soderzhanie obraza «YA-virtual'noe» pol'zovatelei Interneta (na primere yunosheskoho vozrasta)* [Content of the image "I am virtual" of Internet users (on the example of adolescence)]. *Kontsept*, 12 (december), 76–80. [in Russian].
16. Kastels, M. (2004). *Galaktika Internet: Razmyshleniia ob Internete, biznese i obshchestve* [The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society]. U-Factoryia. [in Russian].
17. Young, K. (1999). The research and controversy surrounding Internet addiction. *Cyberpsychology and Behavior*, 2, 381–383. <http://doi.org/10.1089/cpb.1999.2.381>
18. Bilodid, I.K. (1973). *Slovnyk ukrayins'koyi movy: v 11 tomakh. T.4* [Ukrainian Dictionary in 11 vol. Vol.4]. Naukova dumka. [in Ukrainian].
19. Kharary, Yu.N. (2019). *Sapiens. Kratkaya istoriia chelovechestva* [Sapiens. A Brief History of Humanity]. Syndbad. [in Russian].
20. Barnes, J. (1954). Class and committees in a Norwegian island parrish. *Human Relations*, 7, 39-58. <http://dx.doi.org/10.1177/001872675400700102>
21. Boyd, D., & Ellison, N. (2008). Social Network Sites: Definition, History and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 210–230. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>
22. Zhychkyra, A.E., & Belynskaia, E.P. (2000). *Samoprezentatsiia v virtual'noi kommunikatsii i osobennosti identichnosti podrostkov-pol'zovatelei Interneta* [Self-presentation in virtual communication and identity features of adolescent Internet users]. *Trudi po sotsyolohy obrazovaniya*, 5(7), 431-460. [in Russian].
23. Turetska, Kh. (2011). *Osobystisna identychnist' skhyl'nykh do Internet-zalezhnosti osib* [Personal identity prone to Internet addiction people] [Unpublished doctoral dissertation]. Ivan Franko National University of Lviv. [in Ukrainian].
24. Potomkina, N.Z. (2020). *Profilaktyka zalezhnosti starshoklasnykiv vid sotsial'nykh merezh: zarubizhnyy dosvid* [Prevention of high school students' dependence on social networks: foreign experience]. *Danish Scientific Journal*, 2(32), 57-64. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2020.01/082-094>
25. Potomkina, N. (2020). High school students' addiction from social networks and social-pedagogical prevention tendencies. *The scientific heritage*, 45(7), 55-60.
26. Hussain, Z., & Pontes, H. (2018). Personality, Internet Addiction, and Other Technological Addictions: A Psychological Examination of Personality Traits and Technological Addictions, 45-71. URL: https://www.researchgate.net/publication/321137871_Personality_internet_addiction_and_other_technological_addictions_A_psychological_examination_of_personality_traits_and_technological_addictions. DOI: 10.4018/978-1-5225-3477-8.ch003

Стаття надійшла до редакції 20.10.2020 р.
Стаття прийнята до друку 24.10.2020 р.

Potjomkina Nanuli

PhD student

Kharkiv State Academy of Art
Kharkiv, Ukraine

HIGH SCHOOL STUDENTS DEPENDENCE ON VIRTUAL SOCIAL NETWORKS: DEFINITION AND INDICATORS

Abstract. This article underlines the problem of high school students' dependence on virtual social networks as a result of cybersocialization process uncontrolled impact, the lack of a holistic real self-image and the dominance of the virtual component in their lives. The author aims to formulate the key concept of the research «dependence of high school students on virtual social networks», as well as justification and identification of key indicators that allow to recognize the dependence in a person aged 15-18, studying at high school. To achieve this goal, the following methods were used: analysis and systematization of foreign and domestic sources; analysis of the terms «network», «social network»; clarification and systematization of the following definitions «Internet addiction», «dependence on virtual social networks» and identification of specific social characteristics inherent in high school students prone to

a state dependent on virtual social networks. The results of the research are to determine the methodological basis of the concepts of «dependence» and «addiction», including a clear distinction between approaches (prevention and correction) to overcome the relevant conditions. Separately, to conduct the systematic analysis of the terms «network» at the philosophical and «social network» at the intersectoral methodological levels, created a scientific basis for substantive aspects revealing «virtual social networks» and specifying this definition in order to further develop the research terminology. Concretization of the definitions «Internet addiction», «dependence on virtual social networks» and the identification of specific social characteristics inherent in high school students prone to virtual social network status allowed to make an attempt to justify the concept «high school students' dependence on social networks» and to identify the key criteria of 15-18-year-olds social development (cognitive, emotional-volitional, motivational-valuable, behavioral) and the corresponding to them indicators («I-real», «I-virtual»), which allow to recognize the dependent state of high school students. Further scientific research on this problem is considered appropriate in the direction of developing a socio-pedagogical program for the prevention of high school students' dependence on virtual social networks.

Key words: high school students; Internet dependence; dependence on virtual social networks; dependence high school students on virtual social networks.